

KULTÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.,
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis vychádza s finančnou
podporou Otvorenej akadémie*

otvorená
akadémia

HLAVNÁ REDAKTORKA
Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA
Adriana Ferenčíková, Robert
Hammel, Renáta Hlavatá, Ingrid
Hrubaničová, Martin Chochol,
Bronislava Chocholová, Ján Ka-
čala, Natália Kolenčíková, Ľubor
Králík, Jana Levická, Sibyla Mis-
lovičová, Lucia Molnár Satinská,
Slavomír Ondrejovič (čestný
člen), Judita Páleníková, Iveta
Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
811 01 Bratislava, Panská 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 59 – 2025 – ČÍSLO 4

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- KAČALA, Ján: O čom vypovedajú
syntagmy v slovenčine 193
HUNTATA, Tomáš: Slovnodruhový
prechod ako jazykový fenomén: ter-
minologické a klasifikačné nuansy
(na príklade lexikalizovaných prefí-
xoidov)..... 204

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- Čo prezradí zrezaný strom (2. časť)
E. Dvornická..... 220

ROZLIČNOSTI

- Zazimovať – odzimovať. S. Duchko-
vá..... 233

SPRÁVY A POSUDKY

- Magdaléne Petrufovej – lexikografke
par excellence. N. Janočková..... 236
Sto rokov od narodenia Jozefa R. Niž-
nanského (* 1925 – † 1996). M. Sma-
tana..... 239

SPYTOVALI STE SA

- Urban go.f.a adventure go.f. K. Piat-
ková..... 247

Z WEBOVEJ PORADNE

- Cudzie geografické názvy..... 250
Bachledova dolina 250
Historický názov akadémie..... 250

Sto rokov od narodenia Jozefa R. Nižnanského (1925 – † 1996)*

MILOSLAV SMATANA

Obrázok z minulosti

Drobnejšia, nízka postava, schúlená do myšlienok, veniec nezbedných šedín. Na prvý pohľad zamyslená, akoby zachmúrená tvár, prísny vzhľad. No potom zbadáš šibalskú iskru v oku a uvedomíš si, že ťa len tak neprehliadne. Oslovíš

ho, spýtaš sa, poprosíš o radu. Vždy reaguje ochotne, s hlbokým záujmom riešiť tvoj bádateľský problém. Spozornieš a nevieš, či žartuje alebo vraví vážne. Rozmýšľaš, prečo hovorí o niečom, čo s tvojou otázkou naoko nesúvisí. Jeho jazykový prejav je prepletený rozmanitými frazémami, musíš pozorne počúvať. No napokon ťa s prehľadom a erudovane usmerní tak, že odchádzaš spokojný, riešenie tvojho problému je naporúdzi. Avšak v hlave ti víria otázky, z ktorých ťa zaujíma odpoveď najmä na jednu: kde sa to všetko v tom človeku vzalo a odkiaľ to množstvo faktov zrazu zobral? Ako keď mávneš čarovným prútikom. Časom však pochopíš, prečo to tak je a ako to všetko krásne do seba zapadá.

* * *

Jozef R. Nižnanský sa narodil 3. 7. 1925 a jeho celý život je spätý s Brestovanmi, obcou neďaleko Trnavy. Ako sa neskôr ukázalo, rodný kraj i obec sa do mladej mysle budúceho bádateľa natrvalo zapísali a vo viacerých oblastiach podnietili jeho pracovné i vedecké činnosti. Práve tu začal naplno vnímať a živo sa zaujímať nielen o život a prácu obyčajných ľudí a ich jazyk, ale aj o hlbšie poznanie histórie Brestovian a okolia a dejín vo všeobecnosti. Svedčí o tom aj jeho rozhodnutie študovať odbor slovenský jazyk – história na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave (1945 – 1950). Jeho ďalšie životné smerovanie naznačili menšie prozaické práce, ktoré tvoril a začal publikovať už počas štúdia.

Práca s jazykom a slovom tvorila podstatnú zložku jeho činností na oboch jeho budúcich pracoviskách. Na prvom z nich, v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry (neskôr známom ako Tatran), pôsobil v rokoch 1953 až 1968. Tu naplno rozvinul svoj nevšedný cit pre prácu s jazykom ako prekladateľ, redaktor a editor. Počas pôsobenia vo vydavateľstve pripravil a komentoval vydania starších diel (napríklad J. Fándlyho, J. I. Bajzu, H. Gavloviča, L. Štúra, J. Francisciho, J. C. Hronského, osvietenského Pavla Michalka) a do súčasnej slovenčiny pretransformoval aj niektoré diela bernolákovcov. Ako člen redakcie slovenskej a českej klasiky sa pomerne intenzívne zaoberal i prekladom z českej literatúry. Niektoré jeho preložené práce bolo možné nájsť pod pseudonymom Ján Haras a vlastné prozaické diela publikoval pod pseudonymom Fero Kristek.

„Jozef Nižnanský sa nedostal k jazykovednému, historickému a etnografickému štúdiu a výskumu náhodne, ale veľmi cieľavedome. Pre svoje prozaické práce zhromaždil dávno predtým, ako ich napísal, množstvo reálií zo ži-

vota dedinského ľudu, jeho rozličných pracovných odvetví, remesiel (vieme, že najmä vinárstvo a včelárstvo mu boli vecou srdca), zachovávajúc pritom bohatstvo nárečovej lexiky“ (I. Felixová, s. 81).¹

V tomto období spolupracoval s M. Majtánom a M. Majtánovou na zostavení a textovej úprave diela Juraja Fándlyho *Pilní domčjší a poľní hospodár*, ktorého prvý zväzok vyšiel vo vydavateľstve Tatran už v r. 1990 a druhý zväzok (edične ho pripravila T. Laliková) až v r. 2021 vo vydavateľstve Veda.

„Pri spomienke na Jožka Nižnanského nemožno nespomenúť jeho úsilie získať čo najviac poznatkov z najrozličnejších prameňov viacerých odborov, a získať tak čo najpodrobnejší a najplastickejší obraz o predmete svojho záujmu a bádania. V tomto jeho úsilí bol aj mne ako mladšiemu príťažlivým vzorom a často sme si navzájom vymieňali získané poznatky a skúsenosti. A to bol aj začiatok našej neskoršej spolupráce pri príprave vydania šiestich známych častok Fándlyho Pilného poľného a domajšieho hospodára...“ (M. Majtán, s. 39).

Počas práce vo vydavateľstve sa popri redaktorskej a editorskej práci venoval národopisnému výskumu v rodnom kraji a výsledky svojich zistení postupne prezentoval vo viacerých príspevkoch, napríklad *Z minulosti vinohradníctva na dolnej Blave* (Slovenský národopis, 1956), *Vinohradnícka terminológia v západoslovenskej obci Brestovany* (Jazykovedné štúdie, 1966).

Jazykové danosti a pracovné skúsenosti získané v mladosti dokázal dokonale a funkčne uplatniť aj na svojom druhom pracovisku ako dialektológ a lexikograf. Na pôde dialektologického oddelenia v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ SAV) v Bratislave (1968 – 1990) pôsobil ako odborný, neskôr samostatný odborný a napokon aj vedúci vedeckotechnický pracovník. Niekdajší tvorivý zamestnanec vydavateľstva Tatran tak začal písať novú kapitolu svojho života. Naplno sa v nej venoval výskumu slovenských nárečí a husto ju popísal vedeckými zisteniami o nich a o ich slovnej zásobe.

„Jožko vo svojom záujme o dialekty zháňal aj všelijakú starú remeselnícku terminológiu, nielen poľnohospodársku, ktorú ako syn roľníka dobre poznal. Aj mňa prosil, aby som mu zapísal nejaké ‚staré slová‘, ktoré som

¹ Spomienkový text ilustrujeme citáciami z príspevkov v publikácii *Tradícia v slove, slovo v tradícii. Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský*. Zost. Ľubica Dvornická, Miloslav Smatana. Bratislava: Veda, 2007. 311 s. ISBN 978-80-224-0983-4.

počul ešte od mojej babičky či iných starších Seredčanov. Keď sa dozvedel, že jeden môj strýko v Seredi bol debnár, nedal mi pokoja“ (J. Pašteka, s. 90).

Už vo svojich raných príspevkoch o mlatbách, hospodárskych staviskách, žatve, včelárni, rybárstve či chove koní dokázal zúročiť získané národopisné poznatky a nárečový materiál z Brestovian a ich okolia. Okrem prioritných nárečových či národopisných výskumov sa činil aj ako iniciátor archeologických výkopov v tejto oblasti. Živý záujem o Brestovany či iné obce okresu Trnava a zbieranie nárečového materiálu z tejto časti západného Slovenska potvrdzuje nielen jeho publikačná činnosť, ale aj archív nárečových textov v dialektologickom oddelení ústavu bohato naplnený výsledkami jeho výskumov. Všetky výskumné činnosti J. Nižnanského, hlboký záujem o ne, dôsledné a minuciózne bádanie a napokon i prezentované výsledky jeho vykonaných bádanií ho predurčili stať sa nielen odborníkom v oblasti dialektológie a lexikografie, ale aj histórie a etnografie.

Svoje výskumy vo viacerých obciach rodného kraja dokázal zúročiť pri opisoch a nárečovej charakteristike konkrétnych oblastí, prípadne jednotlivých obcí. Takto napríklad vznikla v spolupráci s K. Palkovičom rozsiahla štúdia *Nárečie Trnavy a jej najbližšieho okolia* v publikácii *Dejiny Trnavy* (1988) alebo aj detailne spracovaná charakteristika nárečia obce Cífer (1991). J. Nižnanský si však našiel čas aj na výskum iných nárečí. Spolu s I. Ripkom sa zúčastnil na nárečovom výskume obcí kysuckej zátopovej oblasti a výsledky tejto záchrannej akcie spoločne spracovali v štúdiu *Charakteristika nárečí zátopovej oblasti na Kysuciach* (1980).

Takmer od začiatku pôsobenia v JÚLEŠ SAV sa popri iných činnostiach venoval ľudovej terminológii.

„Jedným z tematických okruhov, na ktoré z etnograficko-dialektologického aspektu zamerával svoju pozornosť Jozef Nižnanský, bolo pestovanie a uskladňovanie obilia (Nižnanský, 1958; 1960; 1978), základného poľnohospodárskeho produktu jeho rodnej chlebobdarnej trnavskej roviny. V svojich prácach zachytil nielen veľkú časť bohatej nárečovej terminológie z tohto poľnohospodárskeho odvetvia, ale slovenskej nárečovej lexikografii v nich zanechal aj spoľahlivý zdroj informácií o ich významovej náplni“ (A. Ferenčíková, s. 23).

Jeho pričinením v rokoch 1969 – 1975 postupne vznikli dotazníky týkajúce sa nárečovej lexiky vinohradníctva, včelárstva, ľudových jedál, kuchynského inventáru, nápojov a ich konzumovania a prípravy jedál a ich kon-

zumovania. Pomocou dôkladne pripravených dotazníkov sa Nižnanskému podarilo získať neobyčajne bohatý, cenný, nadčasový a prínosný materiál, ktorý umožnil nielen porovnávanie a verifikáciu, ale aj dopĺňanie a rozširovanie ďalších dialektologických výskumov. Navyše, získaný materiál doteraz predstavuje nezastupiteľnú úlohu pri prácach na celonárodnom nárečovom slovníku a jeho koncipovaní. Dotazníkmi získaný materiál postupne spracúval a výsledky svojich zistení prezentoval na stránkach jazykovedných a iných odborných časopisov.

Zozbieraný dotazníkový materiál pomohol aj pri založení, naplnení a podstatnom rozšírení tematickej (vecnej) kartotéky dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV, na ktorej systematizácii a funkčnosti mal veľkú zásluhu práve J. Nižnanský. Vecná kartotéka predstavuje aj v súčasnosti jednu z podstatných zložiek základnej kartotéky dialektologického oddelenia a je nezastupiteľnou pomôckou nielen pri bližšom poznávaní slovenských nárečí, ale aj pri koncipovaní dialektologických štúdií a pri spracúvaní hesiel celonárodného nárečového slovníka. Ako člen autorského kolektívu stál J. Nižnanský pri zrode jeho koncepcie, tvorivo sa podieľal na príprave ukážkového zväzku (1980) a ako spoluautor a spoluredaktor aj úvodného prvého zväzku *Slovníka slovenských nárečí* (1994). V niekoľkých štúdiách sa venoval i teoretickým otázkam z oblasti nárečovej lexicológie a lexicografie, napríklad *Exemplifikácia v nárečovom slovníku* (1980), *Terminologická vrstva lexiky v Slovníku slovenských nárečí* (1984) a pod.

„Jozef Nižnanský pracoval v nárečovom oddelení na príprave celonárodného Slovníka slovenských nárečí ako jeho spoluautor a taktiež spoluredaktor. Tu sme ho už poznali ako znamenitého dialektológa, lexicografa a etnografa, neuvedomujúc si, koľko rôznorodej, náročnej práce vykonal, aby získal túto erudovanosť aj v iných odboroch“ (I. Felixová, s. 82).

Jozef Nižnanský pôsobil v JÚLŠ SAV až do odchodu do dôchodku v r. 1990. No aj potom pravidelne prichádzal medzi svojich kolegov do nárečového oddelenia a ako konzultant tvorivo a nezištne pomáhal pri slovníkových prácach.

„Prácu kohokoľvek z nás zakryje čas a aj tých najväčších a najvýznamnejších vedcov raz prekonajú iní, no lásku, ktorú sme zasiali do sŕdc ľudí, neprekoná žiaden čas, tá je nesmrteľná. Preto som Bohu vďačná za to, že som smela niekoľko rokov pracovať na tom istom pracovisku ako Jozef Nižnanský“ (L. Dvornická, s. 44).

Pri príležitosti nedožitých osemdesiatych narodenín Jozefa R. Nižnanského zorganizoval JÚLŠ SAV v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou SAV v novembri 2005 na jeho počesť jednoduchý vedecký seminár a spomienkovú slávnosť. Atmosféru podujatia, prehľad vedeckej činnosti a aktivít J. Nižnanského spolu so súborom jeho popularizačných textov prezentovala publikácia z tohto podujatia nazvaná *Tradícia v slove, slovo v tradícii* s podtitulom *Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský*, ktorá je koncentrovaným prierezom celoživotnej výskumnej činnosti a tvorby všestranného bádateľa. V prvej časti (zostavenej z príspevkov z vedeckého seminára a zo spomienkovej časti podujatia) sa prehľadne a výstižne približuje jeho osobnosť a vedecká životná dráha. Čitateľ má jedinečnú možnosť bližšie ho poznať predovšetkým ako dialektológa a lexikografa, ktorý stál pri zrode celonárodného nárečového slovníka, ako autora viacerých už spomenutých tematických (vecných) dotazníkov na výskum nárečovej slovnej zásoby a tiež ako redaktora, editora, prozaika, etnografa a archeológa. V jednotlivých štúdiách a príspevkoch zo seminára je zachytené široké spektrum tematických okruhov, na ktoré zameriaval svoju pozornosť najmä z etnograficko-dialektologického aspektu. Kniha je vlastne prehľadným a výstižným pohľadom na osobnosť J. Nižnanského, ktorý takmer kompletne rekapituluje podstatnú časť jeho vedeckých činností i záujmov a zreteľne naznačuje, v čom mnohých kolegov a nasledovníkov inšpiroval. Prezentované príspevky tematicky reagujú napríklad na oblasť vinohradníctva, poľnohospodárstva, predstavujú podnety onomastiky pre dialektológiu, podrobne opisujú Nižnanského nárečové výskumy v Brestovanoch, vypovedajú o prepojení nárečovej lexikografie a etymológie, predstavujú katalogizáciu terminologických dotazníkov a pod.² Výpovedným a užitočným je podrobný súpis prác Jozefa R. Nižnanského za roky 1946 – 1995. Druhá časť publikácie tvorí popularizačné príspevky J. R. Nižnanského uverejnené v časopise *Výživa a zdravie* v rokoch 1970 – 1995. V nich sa naplno ukazuje celé spektrum záujmov zameraného dialektológa v oblasti ľudového stravovania, ale aj v niektorých iných tematických oblastiach. Množstvo nárečových lexém z okruhu konzumácie sviatočných i všedných jedál a nápojov dopĺňajú informácie o živote, myslení a zvykoch ľudí a tiež pohľady do dejín jazyka a života

² Niektoré výstižné vyjadrenia autorov o jeho osobnosti ako vedca i človeka pripomíname a citujeme v texte tohto príspevku.

prostredníctvom historických prameňov. Neprehliadnuteľné sú tematicky pútavé nárečové texty napríklad o Vianociach na Záhori, o tom, ako prebiehal Štedrý večer v Bučanoch pri Hlohovci, o fašiangoch v Malženiciach pri Hlohovci, o využití maku v brestovianskej kuchyni a i.

V roku 2015 sme si na stránkach Kultúry slova v príspevku *Niekoľko spomienok na Jozefa R. Nižnanského* s trochou nostalgie naňho zaspomínali (s. 243 – 246). Spájajúcim motívom spomienok bol brestoviansky cintorín, na ktorom sme sa so vzácnym kolegom v r. 1996 naposledy rozlúčili a neskôr, pri príležitosti jeho nedožitých deväťdesiatich rokov sme toto miesto opäť navštívili. V spomienkach sme sa vrátili aj do roku 2005 na seminár usporiadaný pri príležitosti jeho nedožitých osemdesiatin. Mozaika jubilejných a pracovných prednášok, vzácných spomienok a bezprostredných rozprávání vytvorila pestrý obraz o človeku, ktorý svoju prácu miloval a vedel pre ňu zapáliť iných vlastným nadšením. Spomínali sme na jeho život a prácu, ktoré boli neustále prepojené s rodnými Brestovanmi, ale aj na to, že práve rodná obec mu ponúkla prvotné podnety pre prácu a mala svoj podiel aj na tom, že sa do jeho mena dostala skratka R. – Remža, ktorú často používal na odlíšenie od menovcov rodákov. V spomienkach sme nazreli do jeho pracovne, kde často sedel v tvorivom zamyslení: cigareta medzi prstami jednej ruky, ceruzka v druhej. „Pozrite, opäť komusi rozdáva svoje rady, pričom je štedrý a skúpy. Štedrý v pohostení, pomoci a rozdávaní vlastného času, skúpy v samochvále.“

„Raz som vo vlaku z Bratislavy čítal a previezol som sa do Brestovian. Vystúpil som v domnienke, že čoskoro pôjde vlak späť. Ten však mal ísť až o tri hodiny a bola krutá zima. Na stanici sa nekúrilo, tak som šiel skúsiť, či nebude Jožko v Brestovanoch. Bol. Priniesol teplú praženicu a víno. Sedeli sme oproti sebe pri dvoch pohároch a vtedy, keď rozprával o tohtoročnom mladom víne, som pochopil, ako rozumie jeho duši“ (J. Šimončíč, s. 87).

Na konci našich spomienok zaznelo povzdychnutie, ktoré sprevádzalo niekoľko priliehavých viet: „Keby tu bol Jožko, ten by vedel... Každý niečo hľadá, overuje. Jeden v abecednej kartotéke, iný v atlasových materiáloch, ďalší v nárečových textoch. Pozrite sa ešte v Jožkových dotazníkoch... Overte si to vo vecnej kartotéke...“

Áno. Za tým všetkým stojí on a jeho práca.

Súčasnosť

Je 25. jún 2025. Pri príležitosti storočnice Jozefa R. Nižnanského zorganizovalo dialektologické oddelenie JÚLŠ SAV spomienkový seminár v Brestovanoch s položením venca na jeho hrob a vzdaním úcty na miestnom cintoríne. Prítomní dialektológovia naplnili v tento deň aj vedecký zámer podujatia a uskutočnili sondážny výskum lokálneho nárečia. Znova sme sa ocitli s Jožkom aspoň v spomienkach a rozhovoroch s jeho rodákmi.

Po desiatich rokoch teda opäť prechádzame brestovianskymi uličkami a v našej myslí oživa miesto večného odpočinku, na ktoré vkročíme tak ako pred časom. Často v spomienkach, no teraz opäť naživo zažívame spoločne realitu, ktorú našim pohľadom, mysli a srdciam ponúka náhrobok s menom nášho bývalého váženého a milého kolegu. Nie sú tu všetci, ktorí tu boli pred desiatimi rokmi. Niektorí už za ním navždy odišli. Prichádzajú však noví, mladí, ktorí jeho odbornosť presiaknutú človečenstvom vnímajú cez nás ostatných. A naozaj je to tak: náš Jožko, nadovšetko oddaný svojmu pracovnému i osobnému životu, má stále čo povedať nielen nám, ale aj tým, ktorí po nás prichádzajú a osobne ho nepoznali.

Cez všetky generácie zostávaš v našej pamäti, drahý Jožko, a výsledky tvojej práce nás spoľahlivo sprevádzajú aj v týchto časoch.

Zdá sa, že odpoveď na našu otázku z minulosti sme už našli. Dnes už naozaj vieme, prečo to všetko tak krásne do seba zapadá. Ďakujeme.

LITERATÚRA

FELIXOVÁ, Iveta: Súpis prác Jozefa R. Nižnanského za roky 1946 – 1995. In: *Tradícia v slove, slovo v tradícii*. Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský. Zost. Ľubica Dvornická, Miloslav Smatana. Bratislava: Veda, 2007, s. 95 – 108.

SMATANA, Miloslav – DVORNICKÁ, Ľubica: Niekoľko spomienok na Jozefa R. Nižnanského (3. 7. 1925 – 14. 2. 1996). In: *Kultúra slova*, 2015, roč. 49, č. 4, s. 243 – 246.

Tradícia v slove, slovo v tradícii. Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský. Zost. Ľubica Dvornická, Miloslav Smatana. Bratislava: Veda, 2007. 311 s. ISBN: 978-80-224-0983-4.